

УДК 373.5.016:821]:37.091.33-028.22

Тименко В. М.*

МЕТОД СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИХ СХЕМ У ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВОРЧОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядаються структурно-логічні схеми як ефективний метод розвитку літературної творчості старшокласників, а також визначаються психолого-педагогічні умови формування в учнів інтересу до літературної творчості.

Ключові слова: літературна творчість, літературний інтерес, структурно-логічні схеми, творчі здібності, потреби.

Аналіз теоретико-методичної літератури, а також практичного досвіду вчителів-словесників України свідчить про значний інтерес науковців і практиків до проблеми самореалізації особистості у різних видах літературної творчості, репрезентації художньої літератури як органічної складової мистецько-культурної парадигми освіти. Це закономірно, оскільки синтез мистецтва і літератури сприяє підвищенню не лише креативності особистості, а й загальнокультурного рівня українських школярів. У процесі літературно-творчої самореалізації на засадах синтезу з мистецтвом в учнів загальноосвітньої школи і, зокрема, старшокласників формуються власні стилі творчості, які потребують ефективної методики їх виявлення і педагогічно доцільного супроводу. Водночас, спеціальних досліджень, присвячених вирішенню проблеми формування у старшокласників інтересу до літературної творчості, ще немає. Особливий інтерес з методичного погляду становить використання структурно-логічних схем, сприятливих для формування індивідуальних стилів літературної творчості старшокласників.

Метою статті є визначення теоретико-методичних засад педагогічного супроводу літературної творчості старшокласників. Розробка на такій науковій основі конкретних методичних рекомендацій для вчителя-словесника сприятиме підвищенню ефективності самобутньої літературної творчості школярів. Методичний синтез літературної і мистецької творчості сприятиме розвитку і самореалізації особистісно-значущих життєвих компетентностей старшокласників. Для літературного самовираження учнів важливим є пошук власної особистісно значущої структурно-логічної схеми.

Існують різні підходи до застосування на уроці літератури структурно-логічних схем. На думку В. Андрусенко, такі схеми варто впроваджувати, проте ці схеми мають становити символічний код, який впливав би на емоційні почуття, тоді схема-символ дасть поштовх до активізації асоціативного мислення та інтеграції знань з різних галузей. [2]. Застосування структурно-логічних схем актуальне зараз, коли відбувається процес інтеграції знань, формування цілісного світогляду, характерного для первісного мислення людини, зумовленого потребами.

Потреба - це джерело і мотив активності людини. Індивідуальне літературне самовираження – це особистісно значуща структурно-логічна схема, з якої формується літературний стиль, сукупність особистісних конструкт у ставленні учнів до навколишнього світу. В основу структурно-логічних схем кожного особистісного стилю закладено потребу. Старшокласник керується певними потребами: духовними, пізнавальними, соціальними, потребою самовираження. Потребу самовираження через літературну творчість треба розглядати як особливий психологічний стан учнів, як суперечність між внутрішніми і зовнішніми умовами життєдіяльності. Потреба літературної творчості – це невідповідність або, навпаки, відповідність літературних вражень особистісно-значущій структурно-логічній схемі світосприйняття учня. Потреба літературної самоактуалізації – це прагнення реалізувати літературну обда-

* © Тименко В. М., 2012

рованість через структурно-логічну схему індивідуального стилю. Наприклад, уявлення про автора та його творчість для старшокласників відкриється повніше за умови, коли учень стане творцем цього відкриття. Старшокласник відкриває грані таланту митця, знаходячи зрозуміле: художні засоби, образи, символи. Водночас він «вирішує» етичні, естетичні, моральні, психологічні, філософські споконвічні проблеми людства. Тоді образи Мавки, Марічки, Марусі і Марії з класичних художніх творів набудуть сакрального значення. Старшокласники можуть зрозуміти задум автора через призму його твору та через власний вияв творчого задуму. На поставлені проблемні питання учні мають власне судження, вони також прагнуть створити свій літературний образ: міфологічний або реалістичний. Варто зазначити, що для виявлення структурно-логічної схеми індивідуального стилю літературної творчості старшокласників важливим є фактор учителя.

Очікуваний результат формування інтересу до літературної творчості буде за умови, якщо вчитель ставиться до старшокласника як до особистості, надає йому змогу самореалізуватися, враховує його можливості, досвід, здібності і, звичайно, інтерес. Проблема інтересу, стимулів діяльності була і є предметом дослідження соціологів: А.Г.Здравомислова, В.М.Іванчук, А.М.Сохора, В.О.Трипольського, В.С.Цукермана, психологів - Б.Г.Ананьева, Л.С.Виготського, Л.А.Гордона, О.М.Леонтьєва, П.М.Якобсона, педагогів - М.А.Верби, Л.Н.Когана, І.В.Логінової, С.П.Кудрявцевої. Але автори майже не торкаються методичної проблеми конструювання структурно-логічних схем індивідуального стилю, якими стимулюється формування інтересу старшокласників до літературної творчості. Тенденція до диференціювання загального поняття «інтерес» розвинена в дослідженнях В.Н.Липника, Т.М.Мілушевої, Ф.К.Савіної, В.О.Філіпової, І.Г.Шапошникової, які вивчали специфіку інтересу до різних навчальних предметів і його вплив на розвиток особистості школяра. Проте зазначимо, що вони глибоко не вивчали специфіку літературних інтересів старшокласників, зумовлену їхніми віковими потребами і структурно-логічними схемами.

Автори наукових праць наводять різні визначення сутності інтересу: вибіркова спрямованість людини, її уваги (М.Ф.Добринін), її думок, помислів (С.Л.Рубінштейн); активне пізнавальне (В.Г.Іванов, В.М.М'ясищев), емоційно-пізнавальне (Н.Г.Морозова) ставлення людини до світу.

У дослідженнях вітчизняних авторів виявлено умови та фактори, що впливають на інтерес учнів до навчання. Так, Г. І. Щукіна називає серед таких умов зміст навчального матеріалу, активну пошукову розумову діяльність учнів, навчальний процес на оптимальному рівні розвитку учнів, емоційну атмосферу навчання. Н. Г. Морозова виділяє такі умови: створення позитивних переживань, виховання свідомого ставлення до навчання, розуміння значущості літературного інтересу, але структурно-логічні схеми, як педагогічні умови, автор не зазначає. Низка авторів акцентує увагу на ролі спільної та колективної навчальної діяльності учнів у відновленні їхнього інтересу до навчання (Х. Й. Лийметс, Т. О. Матис, В. Ф. Моргун та ін.); визначають умови формування інтересу: оптимальне поєднання різних методів навчання (Ю. К. Бабанський), ситуації проблемного навчання (І. Я. Лернер, О. М. Матюшкін, М. М. Скаткін), рівень вимогливості учня (Ю. М. Кулюткін, Г. С. Сухобська та ін.), специфічні задачі навчання в різних вікових групах (О. О. Бодальов, О. Д. Алферов, В. С. Ільїн, М. В. Матюхіна, Є. А. Шумилін та ін), інтенсивність навчання (О. О. Леонтьєв, Г. К. Китайгородська, Г. М. Шемякіна та ін.). Але ці проблеми прямо не стосуються літературної творчості учнів.

Аналіз психологічної структури пізнавального інтересу (С. Л. Рубінштейн, Л. А. Гордон, О. М. Леонтьєв) привів до висновку, що це суто особистісне утворення, нерозривно пов'язане з потребами, в якому у цілісній органічній єдності представлені всі важливі для особистості процеси: інтелектуальні, емоційні, вольові. Вони можуть, на нашу думку, виявитися в особистісно значущих структурно-логічних схемах.

Отже проблема формування інтересу до літературної творчості з урахуванням структурно-логічних схем не отримала всебічного висвітлення та теоретичного обґрунтування в працях сучасних дослідників.

Аналіз шкільної практики дозволяє говорити про наявність суперечностей: між творчою природою літературної діяльності і репродуктивним характером навчання літератури; естетизацією шкільної праці та недостатнім рівнем естетичних інтересів і творчої активності учнів у навчальному процесі. Розв'язання цих суперечностей, є актуальною проблемою методичної науки, оскільки створить умови для формування літературних інтересів учнів.

Літературна творчість неможлива без активної думки, тому найбільш значними є процеси мислення, але такі, які б вбирали в себе емоційні процеси, переживання, не залишаючи місця холодній розсудливості. Разом з тим, у літературному інтересі думка шукає виходу із труднощів, вона активна і спрямована на вирішення пізнавальних завдань, злита з вольовими процесами. У літературному інтересі знаходить своє вираження "думка-воля, думка-участь, думка-переживання", і це має для навчального процесу велику цінність. Розглядаючи весь навчальний процес як єдність зовнішнього і внутрішнього, вчитель має спрямувати зусилля на збудження в учнів таких істотних для літературної творчості процесів, як мислення, емоції, воля, які в органічному поєднанні й становлять основу літературного інтересу.

Визначаючи цінність літературного інтересу, слід звернути увагу і на те, що він передусім активізує всю літературну діяльність старшокласника в цілому і психічні процеси, які лежать в основі його індивідуального творчого стилю, зумовленого структурно-логічною схемою. Під його впливом активніше відбувається сприйняття, гострішим стає спостереження, активізується емоційна й логічна пам'ять, інтенсивніше розвивається художня уява, які зумовлюють пошук та здогадку.

Під впливом літературного інтересу діяльність учнів стає продуктивнішою. Їхні енергетичні ресурси, насичені творчим інтересом, сприяють тривалішому й інтенсивнішому проходженню, а успішна літературна діяльність, в свою чергу, зміцнює літературний інтерес. Але, на нашу думку, для виникнення літературних інтересів необхідним розроблення є методики формування особистісних структурно-логічних схем, індивідуальний стиль літературної творчості старшокласників.

Розглядаючи умови формування інтересу учнів до навчання, ми встановили об'єктивну залежність їх впливу на навчальну діяльність учнів і на окремі сторони їхньої мотиваційної сфери (значення навчання, мотиви, мета, емоції).

Процес і результат формування інтересів учнів пов'язані з активністю їхньої літературної діяльності, а діяльність, у свою чергу, зумовлена особистісними структурно-логічними схемами.

Важливе значення для формування літературних інтересів має міжособистісне спілкування старшокласників. Взаємозбагачення учнів при спілкуванні приводить до виникнення нових і зміцнення наявних інтересів, можливостей самовираження у колективі, взаємодопомоги учнів. Все це підтримує інтерес до діяльності, сприяє його розвитку. Фактор відношень, викликаних спільною літературною творчістю, створює численні зв'язки предметної основи навчання зі змістом, процесом і результатом діяльності, з вчителем та учнями, учнями між собою. Усі ці зв'язки є істотними для розвитку літературних інтересів учнів, якщо вони ґрунтуються на особистісних структурно-логічних схемах індивідуальних стилів творчості.

Запровадження в навчальний процес комплексу різних видів діяльності — пізнавальної, ігрової, практичної, художньої, у їхньому взаємозв'язку сприяє просуванню учнів у процесі зміни характеру літературної діяльності: від виконавського — до пошуково-творчого і творчого, оскільки за цих умов формується система внутрішніх зв'язків. Специфіка розвитку

літературних інтересів учнів і зміна характеру їхньої діяльності полягає в цьому випадку у зверненні до предметної сфери, в якій у різних учнів, звичайно, виявляються й свої індивідуально-стильові відмінності, зумовлені структурно-логічними схемами. Учні, які краще володіють засобами літературної діяльності, мають глибші знання, вищий рівень розвитку літературних інтересів, збагачують ними однокласників, стимулюють їхній інтерес до літературної творчості.

Окрім структурно-логічних схем як методу формування літературних інтересів старшокласникам необхідно дотримуватися логіко-психологічної послідовності.

Так, важливим етапом для розвитку літературного інтересу є інтелект, емоція, здивування. Учитель на уроці літератури має можливість спонукати старшокласників до розуміння літературної проблеми чи навіть літературної ситуації. Учень починає творчо ставитися до світу і до життя в ньому. Цей момент – момент істини. Таке безпосереднє сприйняття світу потрібно розвивати в тих учнів, які схильні до самоусвідомлення, прагнуть пізнати своє внутрішнє «я» (екзистенціональний тип особистості). З часом і досвідом у окремих учнів, на нашу думку, сформується індивідуальний стиль з характерними ознаками таланту.

Важливо вдосконалювати організаційні форми літературної творчості. Підтримати інтерес до літератури як мистецтва слова можна під час проведення уроків з нетрадиційним змістом: урок-конкурс, урок-гра, урок-вистава, урок-дослідження, урок-захист проекту, урок-пошук тощо. Актуальною є робота із старшокласниками, схильними до літературної творчості, або тими, що виявляють обдарованість. Тому вчителю треба знати індивідуальні особливості учнів, їхні творчі здібності, щоб успішно розвивати їх, залучати старшокласників до участі в конкурсах літературної творчості.

Розвиток особистості учня спонукає застосовувати такі методи та прийоми, які допомагають по-різному моделювати навчальний процес на уроках літератури, але обов'язково з урахуванням особистісних літературних стилів. Ще одним напрямом такої роботи є мультимедійні технології. Мультимедіа – це скоординоване одночасне функціонування візуального й аудіорядів, використання фото- і кіноматеріалів, малюнків, схем тощо. Усе це має підпорядковуватися певній навчальній меті

Літературні знання, уміння і навички формуються у процесі систематичної роботи з художнім твором. Учні старших класів мають володіти відповідними уміннями: аналізувати літературні явища, самостійно розбиратися в будь-якому художньому творі, дати йому обґрунтовану оцінку, бути спроможними висловити власні думки, переживання у доступній формі самовираження.

Ті учні, які беруть активну участь у різних видах художньої діяльності (на уроках літератури використовуються різні засоби впливу: музика, образотворче мистецтво, риторика, мультимедійні технології, творчі проекти), пізнають радість пошуку творчості. Кожен учень знаходить для себе ту особистісно значущу сферу діяльності, яка викликає інтерес для втілення творчого задуму. Відтак вони самостійно складають сценарії літературних вечорів, пишуть вірші-характеристики улюблених героїв, готують дописи до шкільної літературної газети. Такі філологічні і літературно-творчі збутки – вияв індивідуальності, самостійності старшокласників.

В експериментальному навчальному закладі, Бориспільському ліцеї «Дизайн-освіта» ім.П.Чубинського, вивчення літератури організовано як творчий процес, під час якого в учнів розвиваються літературні інтереси, активна розумова діяльність, творчі здібності. Ми розглядаємо творчу діяльність учнів як таку, що сприяє розвитку цілого комплексу якостей, властивих творчим особистостям: самостійності у виборі знань, працелюбності, вмінню добирати матеріал. Результатом цих якостей повинен стати кінцевий продукт творчої діяльності. Ми навчаємо учнів «бачити» художній твір, розуміти його, відчувати майстерність художника, насолоджуватись умінням письменника проникнути в душу людини,

музикою мови, гармонійною цілісністю мови і на основі цього творити своє власне судження про твір та проблеми, підняті в ньому, відчувши стиль письменника, створити власний оригінальний твір.

Літературний образ – це своєрідний код, символ, концепт, створений з допомогою установлених структурно-логічних схем. На думку психологів, найбільша кількість інформації передається кодом ідей та символів. На нашу думку, у старшокласників уже вироблений креатив на сприйняття того чи іншого образу, думки, події тощо, тому літературні твори впливають через органи чуття: зорові образи, слухові, дотикові, смакові, запахові.

Якщо діяльність словесника не обмежується суто раціональним світосприйманням, він звертається до використання інноваційних технологій, які ґрунтуються на символічному інтуїтивному сприйманні художнього твору. Вдаючись до аналізу символічних деталей, можна спробувати проникнути у надраціональні, позаемпіричні обшири „світу в собі” та піднятися на інтерпретаційний рівень.

Літературний твір потрібно сприймати цілісно, але починати сприймання з етапу здивування. Учні «будують» схеми, моделі, створюючи певний асоціативний образ, який допомагає розкрити суть теоретичного матеріалу й спонукає до творчості їх самих.

Зміст художнього тексту трактується, сприймається, відповідно й аналізується з урахуванням досвіду та рівня компетентності старшокласників, але без етапу здивування інтерес до літературної творчості формувати проблематично. Методичні рекомендації, підручники з критичними «натяками» відволікають старшокласника від формування власної думки, яка зумовлена структурно-логічними схемами. Як показує педагогічна практика, учні самостійно можуть визначити проблему твору, виправдати чи осудити персонажа, висловити свої філософські думки. З цього погляду варто забезпечити учнів тим арсеналом завдань і вправ, які стимулюватимуть їх творчу активність. В окремих старшокласників настільки розвинена просторова уява, що у побудові твору вони можуть помітити архітектурний ансамбль, а прослухавши музичний твір, який співзвучний з настроєм твору, що вивчається, здатні створити власний самобутній художній твір.

Значущими для формування літературних інтересів є організаційні форми занять. Філософія літературної творчості найповніше виявляється у нетрадиційних уроках. Дидактична гра – один із засобів інтелектуального, емоційного, морального й естетичного розвитку. Варто надати старшокласникові можливість спробувати свої сили у ролі режисера, оператора, постановника, кліпмейкера, художника-декоратора і можна побачити, як учні доскіпливо проаналізують літературний твір.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової і повної середньої школи//Освіта України.-2004-20 січня – С. 2
2. Андрусенко В. До проблеми викладання літератури в сучасній школі «Дивослово» №12, 1999р.
3. Бібік Н.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів : Монографія. – К.,:1998р, 199 с
4. Загальна психологія: Підручник для студентів вищ. навч. закладів/ За загальною редакцією акад. С.Д.Максименка. – К.:Форум, 2000. –543 с
5. Нікітін Б.П.Концепція виховання творчої особистості // Радянська школа. –1991.-№7
6. Цимбалюк Л.М. Формування особистісного ставлення старшокласників до художнього твору у процесі вивчення української літератури у старших класах //Зб. наукових праць. – К.: КДПІ. – 1990. – С.111-115.

The article deals with the problem of structure – logical method of the Ukrainian literature course studying in high classes of the secondary school.

Key words: literature activity, literature interest, structure-logical aspects, needs.